

บทที่ 3

ลักษณะครอบครัวไทย

นักมานุษยวิทยาได้ทำการสำรวจรูปแบบของครอบครัวมนุษย์ในแต่ละสังคมทั่วทุกมุมโลกพบว่า ครอบครัวมนุษย์นั้นมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรม แม้ในสังคมหนึ่งก็อาจมีรูปแบบของครอบครัวที่แตกต่างหลากหลายได้ สำหรับสังคมไทยงานศึกษาทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวกับ "ครอบครัว" เริ่มจากงานศึกษาหมู่บ้านบางชั้นของกลุ่มนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยคอร์แนลเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมชนบทไทยในปี 2496 (Shap, 1953) จากนั้นเริ่มมีงานศึกษาของคนไทย อาทิ วิทยานิพนธ์เรื่อง "The Thai Family: A Study of Kinship and Marriage Among the Central Thailand Peasantry" ของสุเทพ สุนทรเกสัชในปี 2506 ศึกษาครอบครัว การแต่งงาน และระบบเครือญาติของชาวนาไทยภาคกลาง หลังจากนั้นก็มีงานศึกษาเกี่ยวกับลักษณะนิสัยของคนไทยโดยเซอร์เบริทฟิลลิปส์ (Phillips, 1965) เรื่อง "Thai Peasant Personality: A Case Study of Bang Chan Village" แม้ว่าจะงานชิ้นนี้จะไม่ได้อธิบายครอบครัวไทยโดยตรง เช่นงานของสุเทพข้างต้น หากแต่ก็ได้มีการกล่าวถึงเครือญาติ และลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวไทยเอาไว้ด้วยผลงานต่อๆมาที่น่ากล่าวถึง คือ "มีเงินก็นับว่าน้อง มีทองก็นับว่าพี่: ระบบครอบครัวและเครือญาติของไทย" โดย สนิท สัมครการ (2535, น. 4-6) กล่าวถึงรูปแบบครอบครัวไทยที่ปรากฏ (behavioral type) ทั่วๆไปว่าอาจมีด้วยกัน 4 แบบคือ

1. ครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) ที่ประกอบด้วยพ่อแม่ลูก แต่โดยทั่วไปแล้วบางครั้งครอบครัวอาจต้องเลี้ยงบิดาและหรือมารดาของฝ่ายภรรยาหรือฝ่ายสามี นอกจากนั้นบางทีก็มีพี่หรือน้องของสามีหรือภรรยาที่ยังเป็นโสดอาศัยอยู่ด้วย การที่มีญาติอาศัยอยู่บ้างมิได้ทำให้ครอบครัวแบบนี้กลายเป็นครอบครัวแบบอื่นไปได้ ก็เพราะหัวหน้าครอบครัว (ซึ่งอาจเป็นพ่อหรือแม่ หรือเกิดจากการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างสามีภรรยาก็ได้) ยังมีอยู่อย่างสมบูรณ์ ญาติที่อาศัยอยู่ก็อยู่ในฐานะผู้อาศัยเท่านั้น ซึ่งตามปกติแล้วก็มิได้ถือว่าเป็นส่วนประกอบอันเป็นสาระสำคัญแห่งการคงอยู่ของครอบครัวแบบนี้แต่อย่างใด

2. ครอบครัวขยายชั่วคราว (temporary extended family) ครอบครัวแบบนี้เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ที่มีสมาชิกมากกว่าครอบครัวเดี่ยว ทว่าขนาดและการขยาย

ตัวจะเป็นแบบชั่วคราวอันเนื่องมาจากวัฏจักรชีวิตของครอบครัว โดยมากมักจะเกิดจากความจำเป็น อาจเป็นในด้านเศรษฐกิจ เช่น ลูกๆที่แต่งงานมีครอบครัวของตนเองแล้ว แต่ยังไม่พร้อมที่จะแยกไปสร้างครอบครัวของตนก็ต้องอาศัยอยู่กับครอบครัวพ่อแม่ของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไปก่อน บางทีพบว่าในครัวเรือนเดียวกันอาจมีมากกว่าหนึ่งครอบครัวอาศัยอยู่รวมกัน แต่ภาวะของครอบครัวขยายแบบนี้จะเป็นเพียงชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เมื่อครอบครัวของลูกแยกทางขยับขยายออกไปแล้ว ภาวะความเป็นครอบครัวขยายก็จะหมดไป

3. ครอบครัวซ้อน (compound family) มักจะเกิดขึ้นจากการที่ฝ่ายชายนิยมมีภรรยาในขณะเดียวกันมากกว่าหนึ่ง แล้วนำภรรยาเหล่านั้นมาอยู่รวมกันภายในครัวเรือนเดียวกัน เช่น กรณีชายไทยที่แต่งงานมีลูกหรือครอบครัวอยู่ก่อนแล้ว ไปมีเมียบ่อยและลูกใหม่ หากนำเมียบ่อยและลูกมาอยู่รวมกันกับเมียหลวงและลูกก็จะเกิดเป็นครอบครัวซ้อนขึ้นมา ตามปกติครอบครัวซ้อนที่ชายนำเอาภรรยาหลายคนเข้ามารวมอยู่ด้วยกัน มักจะมีอยู่ในชนชั้นสูง อาทิ เจ้านาย และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มากกว่าคนธรรมดา เพราะครอบครัวแบบนี้มีรายจ่ายค่อนข้างสูง ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีจึงมักจะไม่มีภรรยาหลายคนพร้อมกันได้

4. ครอบครัวสาระ (essential family) เป็นครอบครัวที่ขาดพ่อในฐานะผู้นำของครอบครัวที่มีอำนาจและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเลี้ยงดูครอบครัวหรือพ่อไม่ได้ อยู่ประจำ มีเพียงแม่เป็นแกนกลางหรือเป็นหลักของครอบครัว (matricentric) ครอบครัวในลักษณะนี้เริ่มมีปรากฏเพิ่มมากขึ้นในสังคมไทย เช่น ครอบครัวที่พ่อแยกทางจากแม่ และทิ้งลูกให้แม่เลี้ยงดู หรือครอบครัวที่พ่อออกไปทำงานในเมืองใหญ่ หรือต่างประเทศ เป็นระยะเวลาอันยาวนานปล่อยให้ภรรยาเป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีความรับผิดชอบภายในบ้านแต่เพียงผู้เดียวลูกๆจึงมีความผูกพันอยู่กับแม่มาก

โดยทั่วไปแล้วครอบครัวไทยเท่าที่ปรากฏส่วนใหญ่มักจะเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว แต่ก็ไม่ใช่เหมือนครอบครัวเดี่ยวในสังคมตะวันตก ทั้งนี้เพราะมักจะพบว่าครอบครัวเดี่ยวของไทย นอกจากจะมีสมาชิกที่ประกอบด้วยพ่อแม่และลูกๆแล้ว ยังมีสมาชิกอื่นๆซึ่งก็มักจะเป็นญาติสนิทของครอบครัวได้แก่ พี่น้องของสามีหรือของภรรยา หรือของทั้งสองฝ่าย ส่วนมากมักจะเป็นพี่น้องที่ยังเป็นโสดอยู่ ในบางครอบครัวก็อาจจะมีพ่อแม่หรือเฉพาะพ่อหรือแม่ของฝ่ายสามีหรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอยู่ด้วย แต่ไม่ว่าครอบครัวไทยจะมีรูปแบบที่แตกต่างๆกันไปอย่างไรก็ตาม ในด้านเนื้อหาสาระแล้วต่างก็มีลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ของครอบครัวไทยที่มีความแตกต่างไปจากครอบครัวในสังคมอื่นๆ อันได้แก่ แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคน

ภายในครอบครัว ซึ่งโดยนัยของคำว่า "แบบแผน" แล้วหมายถึงพฤติกรรมที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า มีความคงเส้นคงวาและต่อเนื่อง ที่คนในสังคมสามารถสังเกตและรับรู้ได้โดยง่ายเพราะได้รับการอบรมสั่งสอนมาจากครอบครัว นอกจากนั้นยังมีโอกาสได้เห็นแบบอย่างของพฤติกรรมเหล่านี้จากคนในครอบครัวและจากสังคมภายนอกอีกด้วย (สนธิ สมัครการ, 2535, น. 19) การที่จะเข้าใจถึงลักษณะ "ครอบครัว" ไทยอย่างลึกซึ้งจึงจำเป็นต้องเข้าใจถึงแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในครอบครัว รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ

ประเพณีการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงาน

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีธรรมเนียมประเพณีในการนับญาติทั้งสองฝ่าย (bilateral kinship) ไม่ว่าจะเป็ญาติทางฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่ต่างมีความสำคัญเท่าๆกัน แต่มีความโน้มเอียงที่จะให้ความสำคัญกับทางมารดา (matrifocal emphasis) มากกว่า สังคมไทยไม่มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานอย่างใดอย่างหนึ่งตายตัว ในทางพฤติกรรมพบว่ามีทั้งแบบที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่หรือญาติพี่น้องฝ่ายหญิง (matrilocal) แบบที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่หรือญาติพี่น้องฝ่ายชาย (patrilocal) และแบบที่แยกออกไปตั้งครอบครัวใหม่ตามลำพัง (neolocal) อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของภัสสร ลิ้มมานนท์ (1979, น. 9) พบว่าแบบแผนการเลือกที่อยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิงเป็นที่แพร่หลายในทุกภาคของประเทศไทยยกเว้นในเขตเมือง ซึ่งการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานแบบแยกออกไปตั้งครอบครัวใหม่มีสัดส่วนสูงกว่าแบบอื่นๆสัดส่วนของการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานแบบที่อยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิงมีสัดส่วนสูงที่สุดในภาคอีสาน (72%) รองลงมาคือ ภาคเหนือ (57%) ภาคกลาง (35%) และภาคใต้ (25%) ตามลำดับ ผลของการวิจัยอีกชิ้นหนึ่งของภัสสร ลิ้มมานนท์ (2532) ที่ได้อาศัยข้อมูลจากโครงการสำรวจประชากรและอนามัยในประเทศไทยปี 2530 จากกลุ่มตัวอย่างสตรีวัยเจริญพันธุ์จำนวน 6,775 คน ยังคงยืนยันผลการศึกษาดังเดิม คือ ประเพณีการตั้งครัวเรือนหลังสมรสของคนไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าสภาพเศรษฐกิจและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก

แบบแผนที่นิยมปฏิบัติกัน คือ เมื่อฝ่ายชายแต่งงานแล้วย้ายไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิง ระยะเวลาที่คู่บ่าวสาวจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่อาจแตกต่างกัน โดยเฉลี่ยมักจะอยู่ในระหว่าง 2-4 ปี โดยทั่วไปสามีภรรยาจะอยู่กับพ่อแม่จนกระทั่งลูกสาวคนถัดไปแต่งงาน และนำสามีมาอยู่กับพ่อแม่ หรือจนกระทั่งมีลูกคนแรกจึงแยกไปสร้างบ้านของตนเองอยู่ใกล้ๆกับ

บ้านของพ่อแม่การที่ลูกสาวซึ่งแต่งงานแล้วแยกครอบครัวออกไปนี้เรียกว่า "ออกเรือน" (จุไรรัตน์ จันทรร่าง, 2529, น. 79) ยกเว้นลูกสาวซึ่งทำหน้าที่ดูแลพ่อแม่ (โดยปกติจะเป็นลูกสาวคนเล็ก) จะอาศัยอยู่บ้านเดียวกันกับพ่อแม่ จนกระทั่งพ่อแม่เสียชีวิตและบ้านก็จะตกเป็นของลูกสาวและสามีแต่ในบางสถานการณ์ที่ไม่สามารถทำตามแบบแผนที่นิยมปฏิบัติกันได้อย่างเช่นในครอบครัวที่ไม่มีลูกสาวมีแต่ลูกชายเพียงคนเดียวทางพ่อแม่ของฝ่ายชายก็จะพยายามแต่งสะใภ้เข้าบ้าน เพื่อที่จะได้มีลูกคอยดูแลในยามแก่เฒ่าหรือในกรณีที่ฝ่ายชายร่ำรวยกว่ามากก็อาจจะอยากให้อาภิงมาอยู่กับครอบครัวพ่อแม่ของฝ่ายชายแทน (ศิริภาพ ฐิตะฐาน, 2532, น. 235) ภายในครอบครัวหนึ่งจึงจะต้องมีลูกคนใดคนหนึ่งทำหน้าที่ "เลี้ยงเรือน" หรือเลี้ยงดูพ่อแม่จนกว่าพ่อแม่จะถึงแก่กรรมไปเสมอ

ทัศนะต่อครอบครัวในสังคมไทย

ชาย โพธิ์ลีตา (1991, อ้างใน Amara Pongsapich, 1993, p. 63) ทำการสำรวจทัศนคติเกี่ยวกับครอบครัวของคนไทยโดยสัมภาษณ์แบบเจาะลึกพบว่า คนส่วนใหญ่มีความคิดครอบครัวประกอบด้วยบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสายเลือด อาศัยบ้านเดียวกัน และมีกิจกรรมทำร่วมกัน สอดคล้องกับงานศึกษาของอมรา พงศาพิชญ์ (1993, น. 63) เรื่อง "Family Consciousness" สำรวจทัศนคติหญิงชายอายุตั้งแต่ 20-69 ปี จำนวน 1,570 คน ในเขตกรุงเทพฯ พบว่า มากกว่าครึ่งเห็นว่าคู่รัก, ลูก, และพ่อแม่ของตนเป็นบุคคลภายในครอบครัว อย่างไรก็ตามมีผู้ตอบร้อยละ 12 พิจารณาญาติที่อาศัยอยู่ด้วยกัน อาทิ น้องสาวน้องชายเป็นสมาชิกของครอบครัวนอกเหนือไปจากพ่อแม่ องค์ประกอบครอบครัวไทยจึงไม่จำกัดจำนวนสมาชิกที่แน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับจำนวนบุคคลที่อาศัยอยู่ด้วยกันและลักษณะอันเป็นวัฏจักรของครอบครัวไทย ที่น่าสนใจคือผู้ตอบร้อยละ 46 เห็นว่าครอบครัวอาจประกอบด้วยบุคคลที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางสายเลือด อาจเป็นเพื่อนหรือบุคคลที่มีความผูกพันรักใคร่ซึ่งกันและกัน ผู้ตอบอายุ 20 ปี เห็นด้วยกับครอบครัวในรูปแบบใหม่นี้มากที่สุดถึงร้อยละ 80 นอกจากนี้อมรา พงศาพิชญ์ยังได้ทำการสำรวจภาพลักษณ์ของครอบครัวไทยในมิติต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอในแต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

ความผูกพันของสมาชิกภายในครอบครัวพบว่า ผู้ตอบที่เป็นผู้ชายให้ภรรยาเป็นผู้ที่ตนมีความผูกพันมากที่สุดรองมาคือลูกสาวและลูกชาย ในขณะที่ภรรยามีความผูกพันกับลูกโดย

เฉพาะลูกสาวมากกว่าลูกชาย สอดคล้องกับงานศึกษาของ ซาย โพธิสิตา และ อุมารณัม ภัทรวาณิชย์ (2537, น.2/3) เรื่อง "ครอบครัวและเยาวชน" พบว่า เยาวชนส่วนใหญ่มิมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นกับแม่มากกว่าพ่อ เยาวชนหญิงเข้ากับแม่ได้ดีกว่าเยาวชนชาย จากข้อมูลที่ได้น่าจะนำไปสู่ประเด็นพิจารณาบทบาทของพ่อในครอบครัว ที่มีผลต่อความสัมพันธ์กับลูกว่าเป็นที่น่าพอใจมากน้อยเพียงใด

บทบาทหญิงชายในครอบครัวปรากฏว่า คนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าหญิงและชายควรมีบทบาทในครอบครัวที่ไม่แตกต่างกัน ต่อประเด็นนี้ อมรา พงศาพิชญ์ (1993, น.80) ได้ตั้งข้อสังเกตต่อสุภาวศิตไทย "ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง" ที่แสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าของชายไทย แต่จากผลของการสำรวจดูเหมือนจะมีความประนีประนอมระหว่างความสัมพันธ์ทั้งสองเพศ ในลักษณะที่ต่างถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าในกลุ่มผู้ตอบที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีจะไม่เห็นด้วยกับความคิดที่ว่าผู้หญิงมีความสามารถแตกต่างจากผู้ชายเล็กน้อย และในกลุ่มอายุเดียวกันนี้เห็นว่า ผู้หญิงควรอยู่บ้านดูแลลูกที่ยังเล็ก ในขณะที่ผู้ตอบที่มีอายุระหว่าง 20-30 ปีไม่เห็นด้วยที่จะให้ผู้หญิงอยู่บ้านและผู้ชายทำงานนอกบ้าน และยังเห็นว่าผู้หญิงและผู้ชายควรรับผิดชอบเลี้ยงดูลูกร่วมกัน ผู้วิจัยเห็นวาทษณะที่แตกต่างกันในกลุ่มอายุของผู้ตอบแบบสอบถามได้สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนะบทบาทหญิงชายในครอบครัวของคนรุ่นเก่า (อายุ 50 ปีขึ้นไป) และรุ่นใหม่ (อายุ 20-30 ปี) ซึ่งรวมไปถึงค่านิยมในเรื่องการแต่งงานจากแบบสอบถามในชุดเดียวกันพบว่า คนรุ่นใหม่จะเห็นว่าไม่จำเป็นต้องรีบแต่งงานหากยังไม่เจอกับคู่ที่เหมาะสม สะท้อนถึงความต้องการเป็นอิสระในการเลือกคู่ชีวิต โดยไม่มีใครมาบีบบังคับในตนเองเดียวกันคนรุ่นใหม่มากกว่าร้อยละ 90 ยอมรับกับความจำเป็นในการหย่าร้างของคู่สมรส ในขณะที่ผู้ตอบที่เป็นคนรุ่นเก่าที่ไม่เห็นด้วยกับการหย่าร้างจะมีสัดส่วนมากขึ้นตามจำนวนอายุ

เงื่อนไขด้านอายุของผู้ตอบจึงนับเป็นตัวแปรที่สำคัญในการกำหนดความคิดเห็นที่แตกต่างอันบ่งบอกถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทัศนะที่มีต่อครอบครัวในหลายๆด้าน เช่น กลุ่มผู้ตอบที่มีอายุน้อยเห็นว่าหน้าที่เลี้ยงดูไม่จำเป็นต้องเป็นพ่อแม่เสมอไป สะท้อนให้เห็นแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของสถาบันครอบครัวในสังคมสมัยใหม่ ที่พ่อแม่ลูกมีความห่างเหินกันเนื่องมาจากภาวะการบีบบังคับทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้พ่อแม่ลูกต้องดิ้นรนหาเลี้ยง บางครั้งเด็กต้องถูกเลี้ยงดูโดยบุคคลอื่นที่ไม่ใช่พ่อแม่ ญาติพี่น้อง อาจเป็นที่เลี้ยงสถานเลี้ยงเด็กเล็ก และโรงเรียนอนุบาล เป็นต้น อย่างไรก็ตามความคิดเห็นที่มีต่อค่านิยม "กตัญญู" กลับไม่มีความแตกต่างของวัยแต่อย่างใด ผู้ตอบทุกวัยต่างยังคงเห็น

ฟ้องว่าพ่อแม่ลูกมีพันธะผูกพันต่อกันในฐานะที่พ่อแม่ให้การอบรมเลี้ยงดูแก่ลูก จึงเป็นผู้มีความสำคัญในชีวิตของลูก และยังคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าหน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดูยังคงเป็นบทบาทที่สำคัญของครอบครัวไทยโดยมีค่านิยม "บุญคุณ" และ "กตัญญู" เป็นหัวใจสำคัญ

ดังนั้นนอกจากครอบครัวจะทำหน้าที่ให้กำเนิดแก่สมาชิกใหม่ รวมทั้งการอบรมเลี้ยงดูแล้ว ครอบครัวยังมีบทบาทสำคัญต่อการเสริมสร้างบุคลิกภาพของสมาชิก โดยการถ่ายทอดค่านิยมของสังคมให้แก่สมาชิก ค่านิยมสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ภายในครอบครัวมีดังต่อไปนี้ คือ

1. ความเชื่อเรื่องบุญบาป กฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งพระราชวรมนิ (ประยูรธ ปยุตโต, อังในสุภาวดี จันทวานิช, 2532, น. 174) นักคิดคนสำคัญในพุทธศาสนาวิเคราะห์คนไทยยังมีความเชื่อคลาดเคลื่อนในกฎแห่งกรรม เช่น คนไทยมักจะพูดว่า "ชาตินี้มีกรรม" หรือ "เราทำมาไม่ดีก็กัมหน้ารับกรรมไปเกิด" หรือ "อะไรก็สุดแต่บุญแต่กรรมก็แล้วกัน" ส่วนนวนเหล่านี้บ่งชี้ถึงความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปจากพุทธปรัชญาอย่างน้อยสามแง่มุมคือ ประการแรกคนโดยมากมองกรรมไปในแง่ตัวผลคือเป็นผลของการกระทำ เราจึงพูดว่ากัมหน้ารับกรรม ประการที่สองคนโดยมากพูดถึงกรรมโดยมุ่งเอาแง่ชั่วแ่งไม่ดีคือเป็นเรื่องร้ายๆ เรื่องทุกข์ภัย ความวิบัติเหตุร้ายต่างๆ นานาและประการที่สาม คนโดยมากมองกรรมโดยมุ่งไปในแง่อดีต โดยเฉพาะมุ่งเอาชาติก่อนเป็นสำคัญ หรือมักจะมองกรรมในแง่ผลร้ายของการกระทำชั่วในอดีตชาติแนวคิดในเรื่องบุญบาปและกฎแห่งกรรม เป็นแนวคิดที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของคนไทยอยู่ทั่วไปและถูกถ่ายทอดโดยการยกเอาพฤติกรรม หรือเหตุการณ์ต่างๆของคนมาเป็นพยานหรือหลักฐานประกอบเพื่อทำการตอกย้ำอยู่เสมอๆ

2. ความกตัญญูตเวทีต่อผู้มีพระคุณ ถือเป็นค่านิยมสำคัญที่ทุกสถาบันสังคมนับตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา รัฐ ฯลฯ พยายามถ่ายทอดให้แก่สมาชิกของสังคม เช่น ความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ และผู้มีอุปการคุณ โดยเฉพาะพ่อแม่ถือเป็นเสมือนพรหมหรือบุคคลสำคัญในชีวิตของลูก เนื่องจากเป็นผู้ที่ให้กำเนิด ลูกจึงเป็นหนี้บุญคุณพ่อแม่ ภาระและความผูกพันระหว่างพ่อแม่ลูกในสังคมไทยมีมาก ลูกที่ดีจะต้องกตัญญูรู้คุณพ่อแม่โดยการเชื่อฟังและดูแลพ่อแม่เมื่อยามแก่เฒ่า หากเป็นชายจะบวชให้พ่อแม่ได้เห็นชายผ้าเหลือง (สุภัตรา สุภาพ, 2534, น. 12) แม้ยามพ่อแม่ละจากโลกไปแล้วก็เป็นหน้าที่ของลูกที่จะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ (มาลินี วงษ์สิทธิ์, 2535)

3. เน้นความสำคัญในสถานภาพและบทบาทของชาย โดยทั่วไปชายจะได้รับการ

ยกย่องเหนือกว่าหญิงทั้งโดยพฤตินัยและนิตินัย โดยเฉพาะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ชายมีทั้งอำนาจและสถานภาพสูง หญิงมีสถานภาพด้อยกว่าชาย โดยเฉพาะหญิงมีสามีจะต้องเชิดชวยกย่องสามี ดังสุภาษิตที่ว่า "ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง" ความเหนือกว่าของชายมีในหลายๆด้าน เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นผู้ตัดสินใจในกิจกรรมที่สำคัญๆของครอบครัว สามีจึงมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองดูแลภริยาและลูก โดยภริยาและลูกต้องเชื่อฟังและให้ความเคารพ (สุพัตรา สุภาพ, 2534) ความเหลื่อมล้ำระหว่างชายและหญิงสืบเนื่องมาจากความเชื่อในศาสนาพุทธที่เกี่ยวกับบุญ บาป ในลำดับของการกลับมาเกิดในชาติต่างๆของมนุษย์ เมื่อผู้หญิงทำบุญมากจึงจะได้เกิดเป็นผู้ชาย ดังนั้นเพศชายจึงมีบุญมากกว่าเพศหญิงทั่วไป นอกจากนั้นผู้ชายยังสามารถบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาได้ จึงมีโอกาสได้สัมรสนิพพาน ในขณะที่การบวชชีของผู้หญิงไม่ได้มีผลบุญให้แก่พ่อแม่ได้ แต่ถูกมองว่าเป็นการบวชเพื่อหลบเลี่ยงความทุกข์ (อคิน รพีพัฒน์, 2533, น. 81-82)

4. เคารพเชื่อฟังตามลำดับอาวุโส (seniority) ครอบครัวไทยเน้นเรื่องระบบอาวุโสตั้งแต่วัยเด็กคนที่อายุน้อยกว่าต้องเคารพผู้ที่มีอายุมากกว่า เช่น น้องต้องเคารพพี่ หลานต้องเคารพ ป้า น้า อา โดยเฉพาะลูกต้องเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ คำเรียกญาติในสังคมไทยจึงนอกจากจะบ่งบอกถึงสถานภาพแล้วยังเป็นตัวกำหนดบทบาท และหน้าที่ของบุคคลภายในครอบครัวอีกด้วย ดังเช่น บทบาทหน้าที่ของ "พี่" คือผู้ให้ความคุ้มครองดูแล ในขณะที่ "น้อง" จะเป็นผู้อยู่ในความดูแลของ "พี่" เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงของครอบครัวไทย

ในสามทศวรรษที่ผ่านมาประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายด้านที่เห็นได้ชัดเจนมาก คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและระบบการผลิตจากเกษตรกรรมมาเน้นอุตสาหกรรม เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วล้ำหน้ากว่าหลายประเทศในภูมิภาคเดียวกัน อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงด้านนี้ได้ส่งผลกระทบต่อด้านอื่นๆที่ไม่พึงปรารถนาเท่าใดนัก ที่เห็นได้ชัดคือสถาบันครอบครัว หลายฝ่ายมีความเห็นว่าครอบครัวไทยกำลังเผชิญกับภาวะล่มสลายและไม่สามารถทำหน้าที่ที่คาดหมายกันได้สมบูรณ์ เนื่องจากถูกกระทบโดยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวในลักษณะต่างๆอาทิ การหย่าร้าง พฤติกรรมทางเพศที่ขาดการควบคุมทั้งในกลุ่มวัยรุ่นและผู้ใหญ่ และปัญหายาเสพติด เป็นต้น แต่ในทางตรงกันข้าม หลายฝ่ายมีความเห็นว่าครอบครัวไทยโดยทั่วไปมีฐานะและ

ความเป็นอยู่ดีขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตที่ทันสมัย สะดวกสบายมากขึ้น อันเป็นผลมาจากความเติบโตทางเศรษฐกิจเช่นกัน และไม่ว่าข้อสรุปจะเป็นอย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงก็คงยังดำเนินต่อไป จากการสำรวจของสถาบันพัฒนาเศรษฐกิจพบว่า อุตสาหกรรมการผลิตได้ขยายตัวจาก 22.5% ในปี 2523 เป็น 28% ในปี 2524 ในขณะที่ภาคเกษตรกรรมเริ่มลดการผลิตลง ข้าวซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นสินค้าอันดับหนึ่งกลายมาเป็นที่สองรองจากอุตสาหกรรมสิ่งทอการเปลี่ยนแปลงประเทศจากสังคมเกษตรไปสู่สังคมอุตสาหกรรมนี้ได้ส่งผลกระทบต่อลักษณะภายนอกของครอบครัว ดังนี้ คือ

1. ขนาดของครอบครัว (family size) แต่เดิมครอบครัวไทยโดยเฉพาะในชนบทมีครอบครัวขนาดใหญ่หรือมีลูกมาก เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยแรงงานช่วยกันทำมาหากิน แต่หลังจากเริ่มเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมแล้ว ขนาดของครอบครัวมีขนาดเล็กลงจากเดิม เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่ต้องแข่งขันกันมากขึ้นทำให้ครอบครัวจำเป็นต้องมีขนาดเล็กเพื่อความอยู่รอด ผลการสำรวจของสหประชาชาติในปี 2513 พบว่าครอบครัวไทยมีจำนวนสมาชิกเฉลี่ย 5.5-5.8 แต่พอมานี้ในปี 2533 จำนวนเฉลี่ยได้ลดลงเป็น 4.1 โดยเฉพาะอย่างยิ่งขนาดของครอบครัวในกรุงเทพฯ ลดลงเหลือเพียง 3.7 เท่านั้น

2. รูปแบบของครอบครัว (household forms) จากผลการสำรวจสำมะโนประชากรในปี 2533 พบว่ารูปแบบของครอบครัวเดี่ยวกลับไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานที่ครอบครัวควรจะเป็น อันได้แก่ พ่อ แม่ ลูก หากแต่มีความหลากหลายในรูปแบบของครอบครัว นับตั้งแต่ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว อยู่ด้วยกันหลายคนโดยมิได้เป็นญาติกันสามีและภรรยาเพียงสองคนพ่อ หรือ(ส่วนใหญ่เป็น)แม่คนเดียวอยู่กับลูก เป็นต้น ซึ่งภาพของครอบครัวในลักษณะที่หลากหลายเช่นนี้นับวันจะมีปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ และบางรูปแบบอาจไม่ใช่ครอบครัวตามคำจำกัดความที่เข้าใจกันว่า ต้องประกอบด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดด้วยกัน

กีธท์และฟาวา (Gist and Fava, 1968, p.63) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไปของสังคมชนบทไปสู่สังคมเมืองจะมีผลกระทบต่อโครงสร้าง และความสัมพันธ์ในครอบครัวที่สำคัญ ดังนี้คือ

1. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในครอบครัว ซึ่งโดยปกติหมายถึงการลดอำนาจปกครองของพ่อแม่ที่มีต่อลูกและของสามีที่มีต่อภรรยา โดยเพิ่มความเป็นอิสระ เสรีแก่ลูกและภรรยาในการเลือกประพฤติปฏิบัติ

2. การเปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมของสมาชิกในครอบครัว ทั้งภายในและภายนอกบ้าน ซึ่งหมายถึงความถึงพฤติกรรมของสมาชิกแต่ละคน ไม่ว่าจะพ่อแม่หรือลูก มักถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และอาจไม่สอดคล้องประสานกับสมาชิกอื่นในครอบครัว การที่สมาชิกแต่ละคนมีบทบาทแตกต่างกันในงานที่ทำภายนอกบ้าน โดยเฉพาะงานของสามีและของภรรยา ยิ่งทำให้สมาชิกมีความสนใจแตกต่างกันออกไปจนทำให้การรวมตัวทางครอบครัวลดลง

3. การเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของบุคคลที่เป็นโสด หย่าร้าง หรือที่แยกทางกัน กล่าวคือ ในสังคมเมืองบุคคลกลุ่มนี้อาจไม่รู้ลึกสูญเสียด้านภาพใดๆ แต่กลับได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจบางประการในฐานะคนทำงาน ซึ่งไม่มีผู้ที่ต้องอุปการะเลี้ยงดู

หากพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทั้งสามประเด็นข้างต้น จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่ถือว่ามีผลกระทบต่อครอบครัวมากที่สุดคือ การเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของบุคคลที่เป็นโสด เพราะการไม่แต่งงานหรือการอยู่เป็นโสดของบุคคลที่มีผลกระทบต่อตรงต่อการสร้างหรือสืบทอดอุดมการณ์ครอบครัว จากการศึกษาของเกซท์ และตัน (Guest and Tan, 1994) เรื่อง "The Emergence of Celibacy in Thailand" พบว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรไปสู่สังคมที่เน้นอุตสาหกรรมในประเทศไทยมีผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้หญิงโสดและยังได้ระบุอีกด้วยว่าจำนวนผู้หญิงโสดของไทยในปี 2533 นั้นเพิ่มสูงขึ้นมากอย่างไม่เคยมีมาก่อนและยังมีอัตราการเพิ่มสูงเป็นอันดับหนึ่งในแถบเอเชีย ต่อปรากฏการณ์ดังกล่าว เกซท์ได้วิเคราะห์ว่า ปัจจัยที่ทำให้ผู้หญิงอยู่เป็นโสด (และรวมทั้งแนวโน้มการหย่าที่มีมากขึ้นเช่นกัน) มีหลายปัจจัยด้วยกัน คือ โอกาสในการศึกษาของผู้หญิงเพิ่มขึ้นและความสามารถในการประกอบอาชีพที่มีรายได้เป็นของตนเอง ปัจจัยทั้งสองมีผลต่อการลดแรงกดดันจากพ่อแม่ที่ต้องการให้ลูกสาวแต่งงาน

นอกจากนั้น เกซท์และตันยังเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมยังได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาทหญิงชาย กล่าวคือ การที่ผู้หญิงปัจจุบันมีโอกาสทางการศึกษาและหน้าที่การงานมากขึ้น ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากออกไปทำงานนอกบ้าน แต่ทว่าความคาดหวังของผู้หญิงที่มีครอบครัว สำหรับสังคมไทยยังคงต้องการให้ผู้หญิงคงบทบาทภรรยาและแม่ที่ดีของลูกอยู่เหมือนเดิม การที่ผู้หญิงที่แต่งงานต้องแบกรับภาระสองด้าน มีผลต่อการตัดสินใจที่จะอยู่เป็นโสดของผู้หญิงเป็นจำนวนไม่น้อย เนื่องจากผู้หญิงเหล่านั้นมีมาตรฐานในการเลือกคู่สูงคือ ต้องการหาผู้ที่ยอมรับการปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาคและเท่าเทียม ผลก็คือมีจำนวนผู้หญิงที่มีความพึงพอใจครองตัวเป็นโสดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับสถานภาพคนโสดในสังคมไทยไม่ได้รับแรงกดดันมากดังการศึกษาที่ยืนยันโดย มาลินี วงศ์สิทธิ์ (1991) ที่ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นประชากรในพื้นที่ชนบทสองแห่งด้วยกันพบว่า ส่วนใหญ่ให้การยอมรับต่อ

ผู้ที่เป็นโสด ชาวบ้านร้อยละ 21 กล่าวว่า "เห็นดีด้วยที่คนหนุ่มสาวสมัยนี้สามารถหาเลี้ยงตนเองได้และพอใจที่จะอยู่เป็นโสดมากกว่าที่จะแต่งงาน" ซึ่งสอดคล้องกับสำนวนชาวบ้านที่มักจะได้ยินกันเสมอๆว่า "มีลูกกวนตัว มีผัวกวนใจ" แม้งานศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงทัศนคติในด้านบวกต่อผู้หญิงโสดข้างต้นยังไม่อาจเป็นข้อสรุปถึงสถานภาพของผู้หญิงโสดในประเทศไทยได้ทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็ทำให้เข้าใจได้ว่าการที่สังคมไทยส่วนหนึ่งไม่ได้บีบบังคับให้ผู้หญิงทุกคนต้องแต่งงานเสมอไป ผู้หญิงจำนวนหนึ่งจึงเป็นอิสระจากแรงบีบบังคับของครอบครัวและสังคมที่ต้องการให้แต่งงาน อันหมายถึงความเป็นตัวของตัวเองของผู้หญิงมีมากขึ้น ผู้วิจัยเห็นว่าจำนวนผู้หญิงโสดนั้นนอกจากจะสะท้อนถึงความเป็นอิสระในการใช้ชีวิตของผู้หญิงไทยแล้วน่าจะรวมถึงการที่ผู้หญิงจำนวนหนึ่งที่รักผู้หญิงด้วยกันมีโอกาสที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ของตนได้มากขึ้นด้วยจากการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยเองพบว่า หญิงรักหญิงที่อาศัยอยู่ด้วยกันเป็นคู่ นั้นเกือบร้อยละร้อยมีรายได้เป็นของตนเอง และแยกออกมาอยู่ต่างหากจากครอบครัวดั้งเดิมของแต่ละฝ่าย

จะเห็นได้ว่าโอกาสในการศึกษาเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการกำหนดสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงไทยในปัจจุบัน ยิ่งผู้หญิงมีระดับการศึกษาสูงโอกาสที่จะประกอบอาชีพการงานที่มีรายได้สูงยิ่งมีมากขึ้น อันหมายถึงความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจของผู้หญิง อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชายโอกาสที่ผู้หญิงจะได้พัฒนาศักยภาพของตัวเองเพื่อความก้าวหน้าและความมั่นคงในอนาคตแล้ว ผู้หญิงก็ยังคงเป็นอันดับรองจากผู้ชาย ทั้งนี้ เพราะ เด็กหญิงยังคงมีโอกาสได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนน้อยกว่าเด็กชายเฉลี่ย 1.8 ปี (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2535) นอกจากนั้นแล้วสัดส่วนของผู้ที่ได้รับการศึกษาอย่างน้อยในระดับมัธยมยังเป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง (กฤตยา อาชวนิจกุล และ นภาพร หะวานนท์, 2533) โอกาสที่ไม่เท่ากันในการศึกษาระหว่างเด็กหญิงและเด็กชายทำให้เห็นได้ชัดว่ายังมีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชายอยู่ในปัจจุบัน

สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในครอบครัว

ในอดีตหญิงกับชายในสังคมไทยมีบทบาทที่เด่นชัดในคนละด้านกล่าวคือ หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจของครอบครัวเหนือกว่าชาย บทบาทที่เด่นชัดในด้านเศรษฐกิจของหญิงนี้ไม่เฉพาะแต่เรื่องของงานบ้านงานเรือนเท่านั้น แต่รวมถึงการผลิตหลักคือ การเกษตร และการแลกเปลี่ยนค้าขายนอกครอบครัวด้วย ส่วนชายนั้นมีบทบาทที่เด่นชัดในด้านการปกครอง

และการศาสนา สังคมไทยจึงมีความคาดหวังที่แตกต่างกันต่อความรับผิดชอบของลูกสาวและลูกชาย ลูกสาวถูกคาดหวังว่าจะเป็นหลักเป็นที่พึ่งทางเศรษฐกิจสำหรับครอบครัวและพ่อแม่ ในขณะที่ลูกชายถูกคาดหวังว่าจะเป็นผู้นำเอาเกียรติยศและอำนาจมาสู่ครอบครัว

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2535) ลำพังการมีบทบาทคนละด้านที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัดคงไม่น่าที่จะนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงกับเพศชายได้ แต่เพราะสังคมให้คุณค่ากับบทบาทเหล่านั้นต่างกันความไม่เท่าเทียมกันจึงเกิดขึ้น สังคมไทยในอดีตให้ความสำคัญกับเรื่องการปกครองและศาสนา สูงกว่าด้านเศรษฐกิจซึ่งถือว่าเป็นเพียงส่วนที่เป็น "โลโก้" คือ เรื่องโลกๆของชีวิตมนุษย์เท่านั้น (Kirsch, 1975, p.172-196) ในเมื่อบทบาทของผู้หญิงเด่นชัดอยู่ในด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นเรื่องทางโลกเปรียบเทียบกับบทบาทของชายซึ่งเด่นชัดอยู่ในทางการปกครองและพุทธศาสนาคุณค่าที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงกับเพศชายจึงเกิดตามมา โดยที่ "ความเป็นหญิง" ถูกตีค่าว่าต่ำกว่า "ความเป็นชาย" และนี่คือที่มาของการเลือกปฏิบัติและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย โดยนัยนี้แม้ว่าลูกสาวจะประสบความสำเร็จในทางเศรษฐกิจและเป็นที่พึ่งของพ่อแม่ได้อย่างดีแต่ความสำเร็จของเธอก็ไม่เสมอเหมือนหรือเด่นเท่ากับการที่ลูกชายประสบความสำเร็จได้ เป็นเจ้าคนนายคนซึ่งเป็นไปตามค่านิยมแต่ดั้งเดิมของไทย (ชาย โพธิสิตา, 2535, น. 32)

นอกจากลูกสาวจะมีบทบาทในการสนับสนุนครอบครัวทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ลูกสาวยังมีภาระหน้าที่ในการเป็นผู้ "เลี้ยงเรือน" ตามกฎเกณฑ์การเลือกที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน ที่ฝ่ายชายย้ายมาอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิง เอื้อให้ลูกสาวเป็นฝ่ายเลี้ยงดูพ่อแม่มากกว่าลูกชายที่เมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องย้ายจากครอบครัวเดิมของตนไปอาศัยอยู่กับครอบครัวของฝ่ายภรรยา ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติแต่ดั้งเดิมที่ฝ่ายชายต้องให้แรงงานของตนแก่ครอบครัวฝ่ายหญิงเพื่อทดแทนค่าสินสอดหรือค่าเลี้ยงดู การแต่งงานของลูกชายเท่ากับต้องกลายเป็นแรงงานในการผลิตของครอบครัวอื่นไป ลูกผู้หญิงจึงถูกคาดหวังให้เป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลพ่อแม่แทน จรรยา สุวรรณทัต (2535, น. 19) ศึกษาเหตุผลของความต้องการที่จะได้ลูกสาวลูกชายและภาพความคิดหรือความเข้าใจใน "ลูกชายที่ดี" และ "ลูกสาวที่ดี" พบว่าพ่อแม่สองในสามของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาให้ความสำคัญที่จะต้องมีลูกสาวอย่างน้อยหนึ่งคนในครอบครัว เหตุผลก็คือลูกสาวสามารถช่วยเหลือในเรื่องงานบ้านและงานของครอบครัว นอกจากนั้นเด็กผู้หญิงยังมีพฤติกรรมว่านอนสอนง่ายสามารถอยู่ใกล้ชิดกับแม่ เป็นที่พึ่ง และที่สำคัญคือดูแลพ่อแม่ได้เมื่อแก่เฒ่า

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกสาวมีความผูกพันใกล้ชิดสนิทสนมมากกว่าความ

สัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกชาย ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (1984 อ้างในจุไรรัตน์ จันทรธำรง, 2529, น.81) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบบุญคุณ พ่อโดยเฉพาะแม่มีบุญคุณใหญ่หลวงต่อลูกในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูลูกจนเติบโตใหญ่ บุญคุณของพ่อแม่เป็นสิ่งที่ลูกไม่สามารถจะทดแทนได้หมด ลูกสาวมีโอกาสตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ในลักษณะที่แตกต่างจากลูกชาย ลูกชายสามารถตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ด้วยการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ แต่ลูกสาวไม่สามารถจะทำเช่นนั้นได้ จึงต้องแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อพ่อแม่ด้วยการช่วยทำงานทำงาน ประนินิบัติรับใช้ และให้เงินท่านไว้ใช้สอย หรือ แต่งงานกับผู้ชายดีๆที่จะช่วยเกื้อหนุนเจือจุนพ่อแม่พี่น้องของภรรยาได้ นอกจากนี้ ม.ร.ว.อดิน ยังมองว่าความเชื่อและแนวการปฏิบัติเกี่ยวกับลูกชายและลูกสาวเห็นได้จากการเลี้ยงดูระหว่างลูกหญิงและชายที่ไม่เหมือนกัน ดังตัวอย่างของเด็กหญิงจากครอบครัวที่มีรายได้ต่ำในแหล่งชุมชนแออัดจะต้องเริ่มช่วยแม่เลี้ยงน้อง และทำงานบ้านตั้งแต่อายุได้ประมาณ 8 ปี ในขณะที่เด็กชายวัยเดียวกันยังคงถูกปล่อยให้เที่ยวเล่นตามสบาย สอดคล้องกับงานของ สตีเวน ไพเคอร์ ศึกษาการอบรมเลี้ยงดูเด็กของชาวบ้านอ้อยในจังหวัดอยุธยา ก็ได้ตั้งข้อสังเกตในทำนองเดียวกันว่า เด็กหญิงในหมู่บ้านเริ่มช่วยแบ่งเบาภาระของแม่ตั้งแต่อายุ 5-6ขวบ และเมื่อเข้าสู่วัยรุ่นก็เกือบจะทำงานแทนแม่ได้และเป็นกำลังสำคัญในการทำงานบ้าน ตรงข้ามกับเด็กชายซึ่งพ่อแม่มักจะให้เรียนหนังสือและไม่ต้องรับผิดชอบงานอะไรมากนัก จนกว่าจะพ้นวัยรุ่นเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ คือเมื่ออายุ 20 ปี ผู้ชายส่วนมากจะบวชประมาณหนึ่งพรรษา หลังจากนั้นก็จะแต่งงานมีครอบครัว

บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของลูกสาวที่ต่างจากลูกชายนี้ได้ถูกถ่ายทอดจากแม่ไปสู่ลูกสาวโดยกระบวนการอบรมเลี้ยงดู ยศ สันตสมบัติ (2535, น.50) ได้พูดถึงการอบรมเลี้ยงดูเด็กผู้หญิงในสังคมชานาไทยภาคเหนือไว้ว่า ลูกผู้หญิงจะถูกสอนให้มีความขยันขันแข็ง รับผิดชอบงานบ้านตั้งแต่การทำกับข้าว ซักเสื้อผ้า ปัดกวาดบ้านเรือน ไปจนถึงการทำงานไร่นา การค้าขาย และการดูแลรายได้รายจ่ายของครอบครัว ผู้หญิงจึงถูกปลูกฝังให้มีความรับผิดชอบในการดูแลครอบครัวมาโดยตลอด แม้เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป ลูกสาวถูกผลักดันให้ออกมาหางานทำในเมือง ความคาดหวังของครอบครัวต่อผู้หญิง ยังคงมีเหมือนเดิม เด็กที่มาทำงานในเมืองไม่ว่าจะเป็นสาวโรงงาน หรือในอาชีพใดๆก็ตามต่างแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อพ่อแม่ของตนด้วยการส่งเงินกลับบ้านอย่างสม่ำเสมอและกลายเป็นตัวหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว

อย่างไรก็ตามผู้วิจัย เห็นว่าการศึกษาบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงไทยไม่อาจ

หลักเลี้ยงที่จะกล่าวถึงมิติทางชนชั้นได้ ทั้งนี้เนื่องจากยังมีความแตกต่างกันอย่างมาก ระหว่างบทบาทและฐานะของผู้หญิงชั้นสูงและผู้หญิงที่เป็นชาวบ้าน จากการที่ครอบครัวของชนชั้นปกครองในอดีตได้รับเอาธรรมเนียมประเพณีของอินเดียเข้ามาปฏิบัติมากกว่าชาวไร่ชาวนา อิทธิพลของแนวความเชื่อดังกล่าวมีผลต่อแบบแผนความสัมพันธ์เครือญาติไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับฐานะของสตรีในครอบครัว โดยเฉพาะสตรีชั้นสูงถูกกีดกันและจำกัดสิทธิต่างๆมากมาย จากค่านิยมอุดมการณ์แม่บ้านแม่เรือนที่ดี คือ เอาอกเอาใจสามี รักนวลสงวนตัว เป็นช่างทำหลัง สงบเสงี่ยม และพยายามผูกใจสามีให้ได้ ผู้หญิงชั้นสูงไม่ต้องมีหน้าที่ในการทำงานหาเลี้ยงครอบครัว เช่น ผู้หญิงชาวบ้านแต่อาจมีบทบาทเป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเครือญาติทางการแต่งงานกับครอบครัวในชนชั้นเดียวกัน โดยมีการแลกเปลี่ยนผู้หญิง เพื่อสร้างฐานผูกขาดอำนาจในชนชั้นของตน ตรงกันข้ามกับบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงชาวบ้าน ที่ต้องเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวกับสามี หญิงชาวบ้านจึงมีความทัดเทียมชาย มากกว่าผู้หญิงชนชั้นสูงที่ต้องอยู่ใต้อำนาจของผู้ชาย (ปราณี วงษ์เทศ, 2534, น.180) ผู้หญิงชนบทจึงมีบทบาทสำคัญทั้งในและนอกบ้าน ทำงานเคียงคู่กับชายในไร่นาจัดการระบบตลาดและมีส่วนช่วยการตัดสินใจในครอบครัว ปราณี วงษ์เทศ (2534, น.190) กล่าวว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านคงจะไม่เปลี่ยนแปลงมากนักหากไม่มีระบบการศึกษาที่เน้นอุดมคติของผู้หญิงในชนชั้นสูงตามอุดมคติอินเดียเป็นหลัก ที่ใช้ในการเผยแพร่อบรมให้ประชาชนทั่วไปยึดเป็นแบบแผน

หันไปจากเงื่อนไขทางชนชั้นแล้ว ในการศึกษาบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในครอบครัว ยังต้องคำนึงถึงเงื่อนไขความหลากหลายกลุ่มวัฒนธรรมในสังคม ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งต่างมีมิติทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม อาทิ ชนชั้น ลักษณะครอบครัว เครือญาติ ศาสนา อาชีพ และวัย เป็นต้น

จากผลงานศึกษาเกี่ยวกับสตรีที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทและสถานภาพทางครอบครัวของผู้หญิงมีความสัมพันธ์กับระบบครอบครัวและเครือญาติในสังคมไทย จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง (2529, น.87-88) เห็นว่าการที่คู่สมรสมักจะไปอยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายภรรยา และการที่ลูกสาวที่ทำหน้าที่ "เลี้ยงเรือน" เป็นผู้ได้รับมรดกจากพ่อแม่ ทำให้ผู้หญิงเป็นศูนย์กลางของครอบครัว และมีบทบาทสำคัญในครอบครัวมากกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในทางโครงสร้างและบทบาทด้านเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าตำแหน่งหัวหน้าครอบครัวและอำนาจในการตัดสินใจที่เป็นทางการจะอยู่ที่ผู้ชายแต่ตำแหน่งและอำนาจดังกล่าวก็ตกทอดจากพ่อตาไปยังลูกเขยโดยมีผู้หญิงเป็นสื่อกลาง และในทางปฏิบัติแล้วผู้หญิงไทยมักจะมี

อำนาจในการตัดสินใจร่วมกับสามีในเรื่องสำคัญของครอบครัว ถึงแม้ว่าสังคมไทยจะกำหนดให้ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้าเป็นผู้นำครอบครัว แต่ผู้ชายมักจะไม่ใช่เป็นผู้นำเลี้ยงครอบครัวแต่เพียงผู้เดียว สตรีไทยส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นสตรีในครอบครัวเกษตรหรือสตรีในครอบครัวผู้ใช้แรงงาน และสตรีในครอบครัวชนชั้นกลางในเมือง ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญในการหาเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามี และมีสตรีจำนวนมากไม่น้อยโดยเฉพาะสตรีในครอบครัวที่มีฐานะยากจนต้องรับภาระในการเป็นผู้หาเลี้ยงและรับผิดชอบครอบครัวเพียงลำพัง

ต่อเมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 2504 ที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่าการกระจายรายได้ ได้สร้างปัญหาอย่างรุนแรงต่อสตรีในชนบท บีบบังคับให้ต้องอพยพเข้ามาทำงานในเมือง เป็นแรงงานไร้ฝีมือ เนื่องจากส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาน้อย หรือไม่มีการศึกษาเลย จึงถูกจ้างราคาถูกในอาชีพใช้แรงงาน เช่น งานก่อสร้าง หรือคนรับใช้ตามบ้าน งานเหล่านี้ให้ค่าตอบแทนต่ำมากทำให้สตรีหลายคนออกหางานที่มีรายได้ตอบแทนที่สูงกว่า เช่น หญิงบริการ บางคนอาจถูกหลอกเป็นเหยื่อของธุรกิจทางเพศข้ามชาติ กาญจนนา แก้วเทพ (2535, น.95) ได้กล่าวถึงสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิงไทยจากอดีตสู่ปัจจุบันไว้ว่า แต่ดั้งเดิมสถานภาพของผู้หญิงไทย ไม่ได้ถูกกำหนดคุณค่ามาจากเศรษฐกิจ หากแต่ถูกกำหนดมาจากโลกทัศน์แบบประเพณี คือความเชื่อถือทางศาสนา แต่เมื่อสังคมพัฒนาไป โลกทัศน์แบบประเพณีก็ต้องหลีกทางให้แก่โลกทัศน์ใหม่ๆ ที่กำหนดคุณค่าของบุคคลจากมิติเศรษฐกิจมากขึ้นพร้อมกับที่สังคมพัฒนา "ความเป็นโลก" (Secularization) มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ เช่น ชาวชนบท ด้วยเหตุนี้บรรดาเงื่อนไขของโลกเก่าๆ ที่ก่อตัวมาจากสังคมดั้งเดิม เช่น คุณค่าเรื่องการปกป้องลูกสาว การจำกัดพื้นที่ของผู้หญิง จึงต้องหลีกทางให้แก่ระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจมากขึ้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมกระทบมาถึงกระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมในครอบครัวด้านบทบาทหญิงชายอย่างแน่นอน

จากเอกสารที่ได้สำรวจจมา อาจสรุปได้ว่า แนวโน้มทางสังคมที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่การขยายตัวทางเศรษฐกิจภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครอบครัวและบทบาทของผู้หญิงในครอบครัว ครอบครัวมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านขนาดซึ่งมีแนวโน้มที่จะเล็กลง และมีรูปแบบการใช้ชีวิตครอบครัวที่มีความหลากหลายมาก ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงกลายเป็นแรงงานสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรมและการบริการ ผู้หญิงจากชนบทอพยพมาเป็นแรงงานในเมืองที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจ แต่ในขณะที่เดียวกันโลกทัศน์และค่านิยมชนบประเพณี เกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในครอบครัวก็ยังมีสูง

ท่ามกลางบรรยากาศของการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวและบทบาทของผู้หญิงนี้ ปรากฏการณ์
หญิงรักหญิงได้เริ่มปรากฏอัตลักษณ์ (identity) ที่ชัดเจนขึ้นในสังคมไทย ซึ่งเราจะ
พิจารณารายละเอียดและทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้ในบทต่อไป